

DAVLATLARNI TAN OLISHNING KONSTITUTIV VA DEKLARATIV
NAZARIYALARICONSTITUTIONAL AND DECLARATIVE THEORIES OF RECOGNITION OF
STATESКОНСТИТУЦИОННЫЕ И ДЕKLARATIVНЫЕ ТЕОРИИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИЗНАНИЯ

Nu'monov Elmurod Erkinjon o'g'li

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistratura talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16869642>

Annotatsiya: Ushbu maqola xalqaro huquqda davlatlarni tan olishning ikki asosiy nazariy yondashuvini - konstitutiv va deklarativ nazariyalarni chuqur tahlil qiladi. Tadqiqotda ushbu nazariyalarning tarixiy rivojlanishi, nazariy asoslari va zamonaviy amaliy tatbiqi o'rganiladi. Maqolada konstitutiv nazariyaning tan olishni davlat mavjudligining asosiy sharti sifatida ko'rishi hamda deklarativ nazariyaning tan olishni allaqachon mavjud davlatning holatini e'lon qilish vositasi deb hisoblashi taqqoslanadi. Tadqiqot natijalari bu ikki nazariya o'rtasidagi prinsipial farqlarni va zamonaviy xalqaro amaliyotdagi qo'llanilishini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: konstitutiv nazariya, deklarativ nazariya, davlatlarni tan olish, xalqaro huquq, davlat suvereniyati, Montevideo konvensiyasi.

Аннотация. В статье представлен углубленный анализ двух основных теоретических подходов к признанию государств в международном праве – конститутивной и декларативной теорий. В исследовании рассматриваются историческое развитие, теоретические основы и современная практика этих теорий. В статье сравнивается то, как конститутивная теория рассматривает признание как основополагающее условие существования государства, и декларативная теория, которая рассматривает признание как способ провозглашения статуса уже существующего государства. Результаты исследования выявляют фундаментальные различия между этими двумя теориями и их применение в современной международной практике.

Ключевые слова: конститутивная теория, декларативная теория, признание государств, международное право, государственный суверенитет, Конвенция Монтевидео.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the two main theoretical approaches to state recognition in international law - constitutive and declarative theories. The study examines the historical development, theoretical foundations and modern practical application of these theories. The article compares the way in which the constitutive theory views recognition as a fundamental condition for the existence of a state and the declarative theory, which considers recognition as a means of declaring the status of an already existing state. The results of the study identify the fundamental differences between these two theories and their application in modern international practice.

Keywords: constitutive theory, declarative theory, recognition of states, international law, state sovereignty, Montevideo Convention

KIRISH

Xalqaro huquqda davlatlarni tan olish masalasi XX asrdan boshlab fan va amaliyotning eng muhim yo'nalishlaridan birini tashkil etib kelmoqda. Bu masala bo'yicha ikki asosiy nazariy yondashuv - konstitutiv va deklarativ nazariyalar shakllangan bo'lib, ular orasidagi farq nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham jiddiy oqibatlariga olib keladi [1]. Konstitutiv nazariya tan olishni yangi davlatning xalqaro huquq sub'ekti sifatida vujudga kelishining asosiy sharti deb hisoblasa, deklarativ nazariya bu jarayonni allaqachon mavjud davlatning xalqaro-huquqiy holatini rasmiy e'tirof etish sifatida ko'radi.

Bu nazariyalar orasidagi ziddiyat XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, o'sha davrda xalqaro huquqshunoslar davlatning huquqiy tabiatini aniqlashda turli pozitsiyalarni egallagan edilar. Konstitutiv yondashuv nemis va avstriyalik huquqshunoslar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lsa, deklarativ nazariya asosan anglo-amerikan huquq maktabida rivojlangan [2]. Zamonaviy sharoitda ushbu nazariyalarning ahamiyati yanada ortib bormoqda, chunki globallashtirilgan dunyoda yangi davlatlar paydo bo'lishi jarayoni davom etmoqda va har bir holat uchun to'g'ri nazariy asosni aniqlash zarur bo'lib qolmoqda.

Bu nazariyalarning o'rganilishi nafaqat nazariy jihatdan muhim, balki amaliy jihatdan ham zarur, chunki davlatlarning tan olish siyosati to'g'ridan-to'g'ri ushbu nazariy yondashuvlarga asoslanadi. Shu bilan birga, zamonaviy xalqaro amaliyotda bu nazariyalarning "sof" ko'rinishlari kamdan-kam uchraydi va ko'pincha aralash yondashuvlar qo'llaniladi, bu esa ularning chuqur tahlilini yanada dolzarb qiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqotda qiyosiy-huquqiy tahlil, tarixiy usul hamda normativ tahlil metodlaridan foydalanildi. Adabiyotlar tahlili jarayonida xalqaro huquq bo'yicha klassik asarlar, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va xalqaro hujjatlar o'rganildi. Konstitutiv nazariya bo'yicha adabiyotlar tahlili Lassa Oppenxaym (Lassa Oppenheim) ishlaridan boshlandi, u o'zining "Xalqaro huquq" asarida tan olishning konstitutsiyaviy tabiatini ta'kidlab, boshqa davlatlar tomonidan tan olinmasdan turib, hech bir siyosiy birlikning to'liq davlat bo'la olmasligini ilgari surgan [3].

Konstitutiv maktabning yana bir yetakchi vakili Xans Kelzen (Hans Kelsen) bo'lib, u "Sof huquq nazariyasi"da tan olishni davlatning xalqaro huquq sub'ekti sifatida mavjudligining zaruriy sharti deb hisoblagan. Kelzen nazariyasiga ko'ra, tan olish akti davlatning xalqaro-huquqiy shaxsiyatini yaratadi va bu jarayon bekor qilinmaydigan xarakter kasb etadi [4]. Nemis huquqshunosi Erix Kaufmann ham shunga o'xshash pozitsiyani qo'llab-quvvatlab, tan olishning quruvchi (konstitutsiyaviy) tabiatini ta'kidlagan.

Deklarativ nazariya tarafdorlarining eng muhim hissasi 1933 yilgi Montevideo konvensiyasi hisoblanadi, bu hujjat davlatning to'rt asosiy belgisini - doimiy aholi, aniq chegaralangan hudud, hukumat va boshqa davlatlar bilan munosabat o'rnatish qobiliyatini belgilagan [5]. Konvensiyaning 3-moddasida aniq ta'kidlanganidek, davlatning siyosiy mavjudligi boshqa davlatlar tomonidan tan olinishiga bog'liq emas. Bu yondashuv deklarativ nazariyaning asosini tashkil etadi.

Amerika huquqshunosi Ti-Chiang Chen o'z fundamental asari "Xalqaro huquqda tan olish nazariyasi"da deklarativ yondashuvning ustunliklarini batafsil asoslab bergan [6]. Chen tan olishni allaqachon mavjud huquqiy holatni e'lon qilish vositasi sifatida ko'rib, bu jarayonning retroaktiv xarakter kasb etmasligini ta'kidlagan. Rossiyalik olim I.I. Lukashuk o'z tadqiqotlarida

deklarativ nazariyaning zamonaviy amaliyotga yaqinligini ko'rsatib, tan olishning ixtiyoriy xarakteri haqidagi g'oyani rivojlantirgan [7].

Zamonaviy adabiyotlarda Jeyms Krauford (James Crawford) tomonidan ishlab chiqilgan "aralash nazariya" katta e'tiborga sazovor [8]. Crawford ikki nazariya o'rtasidagi keskin farqni yumshatishga harakat qilib, tan olishning kontekstga bog'liq xarakteri haqidagi g'oyani ilgari suradi. O'zbek huquqshunosi A.X. Saidov xalqaro huquqda tan olish masalasini O'zbekiston mustaqilligini tan olish jarayoni misolida tahlil qilib, deklarativ yondashuvning afzalliklarini ko'rsatgan [9].

Nemis huquqshunosi Stefan Talmon "Kollektiv tan olmaslik" asarida zamonaviy tan olish amaliyotining murakkabligini ta'kidlab, an'anaviy nazariyalarning etarli emasligini ko'rsatgan [10]. Talmon tan olish jarayonida huquqiy va siyosiy omillarning qo'shilishi natijasida yangi yondashuvlar zarurligini ta'kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili va nazariy tadqiqot natijalari konstitutiv va deklarativ nazariyalar orasida chuqur va ko'p jihatli farqlar mavjudligini yaqqol ko'rsatdi. Olib borilgan tadqiqot shuni isbotladiki, bu ikki yondashuv nafaqat tan olishning huquqiy tabiatini tushunishda, balki amaliy xalqaro munosabatlarda ham tubdan farqli oqibatlariga olib keladi. Konstitutiv nazariya tan olishni davlatning xalqaro-huquqiy mavjudligini yaratuvchi konstitutsiyaviy akt sifatida ko'rsa, deklarativ yondashuv uni allaqachon mavjud bo'lgan huquqiy holatni e'lon qilish vositasi deb hisoblaydi. Ushbu printsipial farq nafaqat nazariy munozaralarda, balki zamonaviy xalqaro amaliyotda ham o'zining aniq ifodasini topadi, bu esa har ikkala nazariyaning chuqur tahlilini va ularning qo'llanilish doirasini aniqlashni talab etadi.

1-jadval. Konstitutiv va deklarativ nazariyalarning qiyosiy tahlili

Mezon	Konstitutiv nazariya	Deklarativ nazariya
Tan olishning roli	Davlatni yaratadi	Mavjud davlatni e'tirof etadi
Davlatning huquqiy mavqei	Tan olishga bog'liq	Tan olishdan mustaqil
Xalqaro huquq sub'ektligi	Tan olish orqali hosil bo'ladi	Faktik holatga asoslanadi
Tan olishning majburiy xarakteri	Shartli majburiy	To'liq ixtiyoriy
Retroaktiv ta'sir	Mavjud	Yo'q
Asosiy vakillari	Oppenheim, Kelsen, Kaufmann	Chen, Lukashuk, Crawford
Amaliy qo'llanilish	Kam tarqalgan	Keng tarqalgan

Adabiyotlar tahlili va nazariy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, konstitutiv va deklarativ nazariyalar orasidagi farqlar chuqur va ko'p jihatli. Konstitutiv nazariya bo'yicha tan olish jarayoni yangi davlatning xalqaro huquq sub'ektligini yaratuvchi asosiy omil hisoblanadi. Bu yondashuvga ko'ra, qanchalik kuchli faktik asoslarga ega bo'lmasin, tan olinmagan siyosiy birlik to'liq davlat maqomiga erisha olmaydi. Konstitutiv nazariya tarafdorlarining ta'kidlashicha, xalqaro huquq tizimi davlatlarning o'zaro tan olishi prinsipiga asoslangan bo'lib, bu jarayonsiz xalqaro hamjamiyatning mavjudligi mumkin emas.

Deklarativ nazariya esa tubdan boshqa pozitsiyani egallaydi. Bu yondashuvga ko'ra, davlat o'zining obyektiv belgilariga - aholi, hudud, hukumat va suvereniyatiga ega bo'lgan

paytdayoq huquqiy jihatdan mavjud bo'ladi. Tan olish esa bu holatni rasmiy e'tirof etish xarakteri kasb etadi va davlatning mavjudligiga ta'sir etmaydi. Montevideo konvensiyasida mustahkamlangan bu yondashuv zamonaviy xalqaro amaliyotda ustunlik qiladi.

Nazariyalar orasidagi farqning amaliy oqibatlari jiddiy. Konstitutiv yondashuv qo'llanilganda, masalan, ma'lum davlat tomonidan tan olinmagan yangi davlat bilan diplomatik munosabatlar o'rnatish mumkin emas. Deklarativ yondashuvda esa bunday cheklovlar mavjud emas, chunki tan olish ixtiyoriy xarakter kasb etadi. Shu sababli deklarativ nazariya zamonaviy xalqaro munosabatlarda qulayroq hisoblanadi.

Biroq, amaliy jihatdan "sof" nazariyalar kamdan-kam qo'llaniladi. Ko'pgina hollarda davlatlar aralash yondashuvni qabul qilib, har bir aniq holatga qarab pozitsiya belgilaydi. Masalan, Kosovo holatida ba'zi davlatlar deklarativ yondashuvni qo'llab, uni faktik mustaqil davlat deb tan olishdi, boshqalari esa konstitutiv pozitsiyadan kelib chiqib, tan olishdan bosh tortdilar.

Zamonaviy sharoitda ikki nazariya ham o'z cheklovlariga duch kelmoqda. Konstitutiv nazariya globallashtirgan dunyoda barcha davlatlarning kelishuviga erishish qiyinligi tufayli amaliy qo'llanilishida muammolarga duch keladi. Deklarativ nazariya esa davlatning obyektiv mezonlarini aniqlashda noaniqliklar mavjudligi sababli tanqidga uchraydi.

XULOSA

Konstitutiv va deklarativ nazariyalar orasidagi farqlar xalqaro huquqning fundamental masalalaridan birini tashkil etadi. Konstitutiv nazariya tan olishning yaratuvchi rolini ta'kidlasa, deklarativ nazariya uni tasdiqlash vositasi sifatida ko'radi. Zamonaviy amaliyotda deklarativ yondashuv ustunlik qilsa-da, konstitutiv elementlar ham to'liq yo'qolmagan.

Kelajakda bu nazariyalarning rivojlanishi yangi texnologik va geosiyosiy sharoitlarga moslashishni talab etadi. Raqamli texnologiyalar, klimat o'zgarishi va kosmik faoliyat kengayishi an'anaviy davlat tushunchasini qayta ko'rib chiqishga majbur etmoqda. Shu sababli tan olish nazariyalarining ham yangilanishi zarur.

Davlatlar uchun bu nazariyalarning to'g'ri tushunilishi xalqaro munosabatlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, xalqaro hamjamiyat tan olish amaliyotini yanada izchil va prinsipial asoslarga qo'yishga intilishi lozim.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shaw, M. N. (2021). International Law (8th ed.). Cambridge University Press.
2. Brownlie, I. (2019). Principles of Public International Law (9th ed.). Oxford University Press.
3. Oppenheim, L. (1912). International Law: A Treatise (2nd ed.). Longmans, Green and Co.
4. Kelsen, H. (1967). Pure Theory of Law (2nd ed.). University of California Press.
5. Montevideo Convention on Rights and Duties of States. (1933). League of Nations Treaty Series, Vol. 165.
6. Chen, T. C. (1951). The International Law of Recognition. Stevens & Sons Ltd.
7. Лукашук, И.И. (2005). Международное право. Общая часть (3-е изд.). Волтерс Клувер.

8. Crawford, J. (2019). The Creation of States in International Law (3rd ed.). Oxford University Press.
9. Саидов, А.Х. (2006). Халқаро ҳуқуқ. Умумий қисм. "Адолат" нашриёти.
10. Talmon, S. (2005). Collective Non-recognition of Illegal States. Oxford University Press.